

XALQARO MUNOSABATLARDA XAVFSIZLIK TUSHUNCHASI: EVOLYUTSIYA VA ZAMONAVIY MUAMMOLAR

Ochilboyeva Moxinur Omil qizi

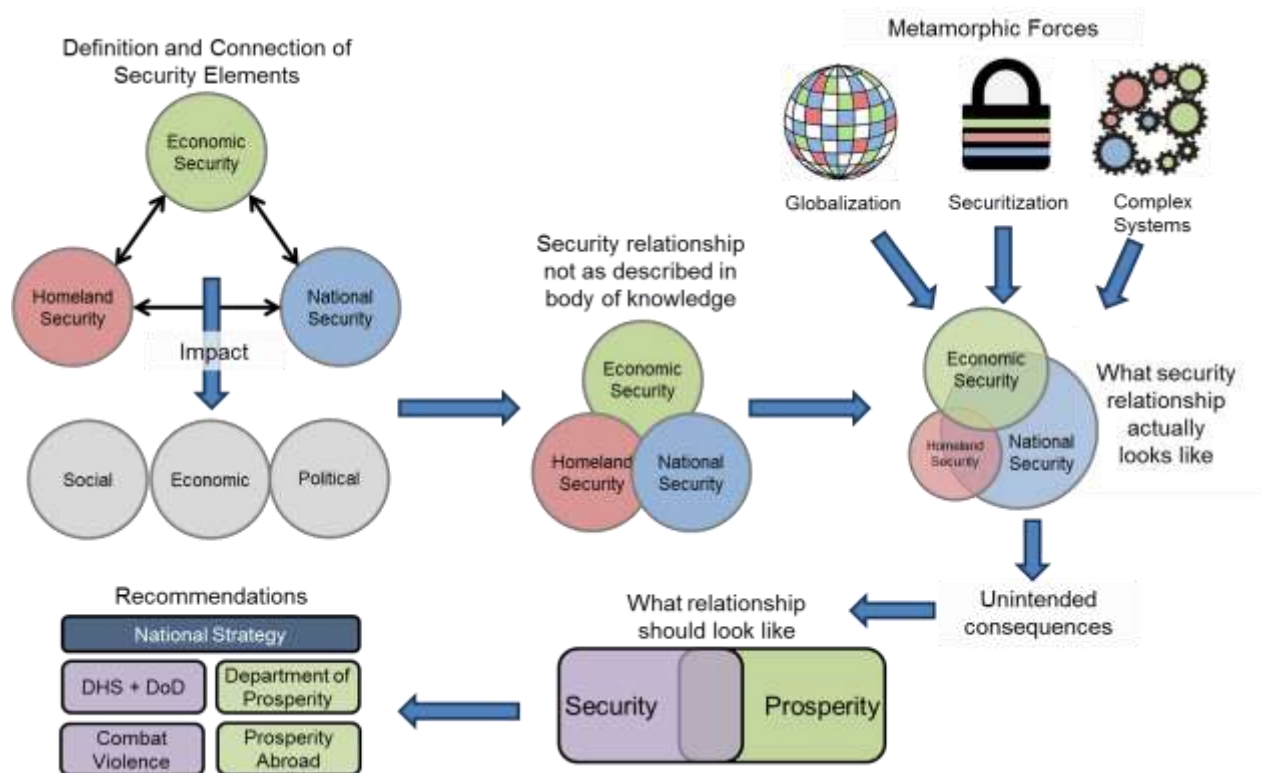
O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy axborot universiteti Siyosatshunoslik
yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola mavzusining dolzarbligi, bugungi kunda global dunyoda katta ta’sir kuchiga ega bo‘lgan xalqaro munosabatlarda xavfsizlik tushunchasi, nazariyalari, shuningdek uning evolyutsiyasi va bugungi kundagi muammo va kamchiliklari yoritildi. Suningdek mazkur maqola bugungi globallashuv va axborot davrida tinchlikka tahdid soluvchi xarakterli va kuchlarning ortib borishi va o‘z qamrovini kengaytirish natijasida xavfsizlik. Turli shakldagi urushlar, terror harakatlari, inson huquqlariga qaratilgan tahdidlar va yana bugungi kunda dolzarblilik darajasi ortib borayotgan iqlim o‘zgarishlari va buni oqibatida paydo bo‘layotgan tabiiy ofatlar misolida ko‘rishimiz mumkin xavfsizlik nafaqat siyosiy hayotga balki hyotimizning har bir jabhalariga katta ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro munosabatlarda xavfsizlik tushunchasi

Dastlab xavfsizlik tushunchasining o‘ziga e’tibor qaratilsa u dunyo tartibotining ajralmas va muhim figurasi hisoblanadi.

Xavfsizlik - zarar yoki xavfdan himoyalani shartini anglatadi. Bu mulk va infratuzilma kabi jismoniy aktivlarni himoya qilish, shuningdek, shaxslar va jamoalarni zo‘ravonlik va xavfsizlikning turli shakllaridan himoya qilishni nazarda tutishi mumkin. Xavfsizlik tushunchasi keng bo‘lishi mumkin va **jismoniy xavfsizlik, iqtisodiy xavfsizlik, oziq-ovqat xavfsizligi, energiya xavfsizligi va kiberxavfsizlik** kabi turli jihatlarni o‘z ichiga oladi. Har bir davlat o‘z ichki siyosatini amalga oshirish jarayonida xavfsizlik yuqoridagi barcha ko‘rinishlarini inobatga olishi har biri bilan alohida institut shaklida tadqiqot olib borish bilan bir qatorda muammo va kamchiliklarga yechim topish va amalda tatbiq qilish orqali milliy xavfsizlik tizimini shakllantiradi.

Rasm ¹ Xavfsizlikning turlari¹

Xavfsizlik tushunchasi faqat harbiy ma'noda qo'llanilmasligi sababli endi uni ta'minlovchi vositalar ham faqat harbiy kuch hisoblanmaydi. Kirish qismida davrlashtirilganidek xavfsizlikning turiga qarab vositalar ham turlicha bo'lgan va har bir davrda o'sha zamon talabiga javob bera oladigan texnologiyalardan foydalanilgan. Qadimgi davrlarda ya'ni xalqaro munosabatlar ilk vujudga kelgan paytda uning xavfsizligini ta'minlash asosan albatta harbiy kuchga tayangan va u orqali nazoratda ushlab turilgan. Bunda xalqaro xavfsizlik bugungi kundagi kabi xalqaro tashkilotlar orqali emas balki davlatlarning o'zaro munosabatlarida namoyon bo'lgan.

Xalqaro xavfsizlik xalqaro hamjamiyatning asosiy havotiridir, chunki xalqaro xavfsizlikka tahdidlar global barqarorlik va iqtisodiy o'sishni buzish potensialiga ega va insoniyatning keng miqyosda azoblanishiga olib kelishi mumkin. Xalqaro xavfsizlik ham murakkab masala bo'lib, samarali hal etish uchun davlatlar, xalqaro tashkilotlar

¹ https://www.seekpng.com/png/full/402-4028754_fig-buzans-five-sectors-of-security.png

va boshqa ishtirokchilar o'rtasida hamkorlik va muvofiqlashtirishni talab qiladi. Xalqaro munosabatlar rivojlangan zamonaviy dunyoda davlatlarning iqtisodiy siyosati, ijtimoiy hayoti va ma'lum darajada harbiy salohiyati ham bir biri bilan bo'liq bo'lgan bir paytda xalqaro xavfsizlikni ta'minlanmasligi oqibatida barcha davlatlar juda katta zarar ko'rishi va bu kuchlar balansining buzilishiga olib keladi.

Xalqaro xavfsizlik tamoyillari quyidagilarni nazarda tutadi:

1. davlatlararo munosabatlarning umuminsoniy tamoyili sifatida tinch-totuv yashashni tasdiqlash;
2. barcha davlatlar uchun teng xavfsizlikni ta'minlash;
3. harbiy, siyosiy, iqtisodiy va gumanitar sohalarda samarali kafolatlar yaratish;
4. koinotda qurollanish poygasining oldini olish, barcha yadroviy sinovlarni to'xtatish va ularni to'liq yo'q qilish;
5. har bir xalqning suveren huquqlarini so'zsiz hurmat qilish;
6. xalqaro inqirozlar va mintaqaviy mojarolarni adolatli siyosiy jihatdan hal etish;
7. davlatlar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlash;
8. xalqaro terrorizmning oldini olishning samarali usullarini ishlab chiqish;
9. genotsidni, aparteidni, fashizmni targ'ib qilishni yo'q qilish;
10. xalqaro amaliyotdan diskriminatsiyaning barcha shakllarini chiqarib tashlash, iqtisodiy blokadalar va sanksiyalarni rad etish (xalqaro hamjamiyat tavsiyalarisiz);
11. barcha davlatlar uchun teng iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlaydigan yangi iqtisodiy tartibni o'rnatish.²

Bugungi kunda garchi global xalqaro tashkilotlar ushbu tamoyillarga amal qilishida sezilarli kamchiliklar namoyon bo'lmoqda. Buning tag zamirida aytish joyizki

² Н.А.Баранов Лекция 6. Международная безопасность: глобальный и региональный аспекты

manfaatlar to'qnashuvi hamda kuchlar muvozanatiga bo'lgan tahdidlar o'z rolini o'ynamoqda.

Xalqaro xavfsizlik tizimining samaradorligi uning sub'ektlarining majburiyatlari, kafolatlari va imkoniyatlari tizimiga va uning tuzilishiga, xususan, quyidagi tarkibiy qismlarning mavjudligiga bog'liq:

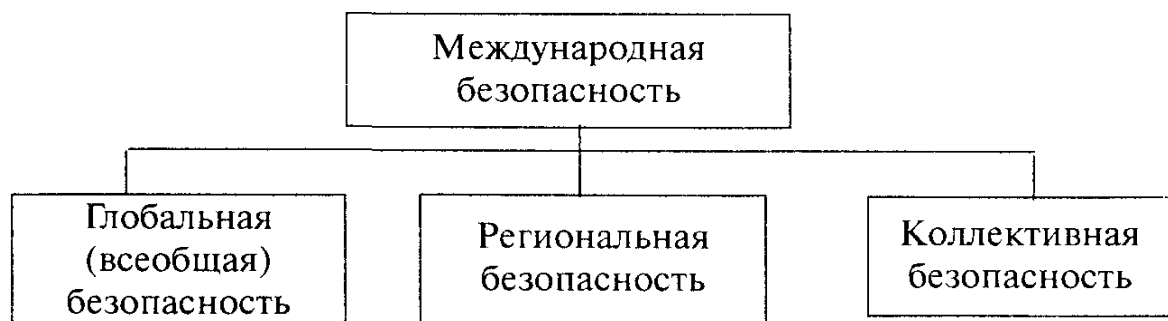
a) ilmiy nazariya (falsafa), xalqaro xavfsizlikni ta'minlashning muayyan ta'limoti (kontsepsiyasi) va siyosati;

b) shaxs va jamiyat xavfsizligini ta'minlovchi xalqaro, davlat va jamoat institutlari va tashkilotlari majmui;

v) xalqaro xavfsizlikni ta'minlash vositalari, usullari va uslublari.

Xalqaro xavfsizlik ma'lum mezonlar, xususan, quyidagilar bilan belgilanadi:

- miqyosda (global, mintaqaviy, submintaqaviy, mahalliy, ikki tomonlama shartnomalar)
- sub'ektlarning tabiati (shaxsiy, jamoat, davlat)
- jamiyat hayotining sohalari (siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, gumanitar, psixologik, harbiy, madaniy).

Rasm² Международная безопасность научная статья³

³ https://topuch.com/obshaya-teoriya-nacionalenoj-bezopasnosti/6564_html_m6962e09f.png

Xavfsizlik ko‘lami va turlari

Milliy xavfsizlik - shaxs, jamiyat va davlat hayotiy manfaatlarini ichki va tashqi tahdidlardan himoya qilishning kafolatlangan holati. Milliy xavfsizlikning asosiy ob'ektlariga quyidagilar kiradi: shaxs - uning huquq va erkinliklari; jamiyat - uning moddiy va ma'naviy qadriyatlari; davlat - uning konstitutsiyaviy tuzumi, suvereniteti va hududiy yaxlitligi.⁴Davlatning milliy xavfsizligi jihatlari global miqyosda amalga oshirilganda xalqaro xavfsizlik tizimini shakllantiradi. Bunda milliy xavfsizlik va xalqaro xavfsizlikni turli ma'no anglamaydi hamda bir biriga doimo bog‘liq bo‘ladi.

Xalqaro xavfsizlik - bu davlatlar va xalqaro tashkilotlar, masalan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Evropa Ittifoqi va boshqalar tomonidan o‘zaro omon qolish va xavfsizlikni ta’minlash uchun ko‘riladigan chora-tadbirlarni bildiruvchi atama. Bu choralar harbiy harakatlar va shartnomalar va konventsiyalar kabi diplomatik kelishuvlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu ta’rifdan kelib chiqadiki xalqaro munosabatlarda xavfsizlik asosan xalqaro tashkilotlar tomonidan ta’minlanadi va bunda ba’zan davlat tomonidan ham ma’lum bir boshqa davlatning ijtimoiy siyosatiga aralashmagan holda chora-tadbirlar ko‘rilishi mumkin.

Mintaqaviy xalqaro xavfsizlik – mintaqada mavjud bo‘lgan yoki vujudga kelgan xavfsizlikning turli faktorlari va global ta’sir kuchiga ega bo‘lmagan tahdidlarni oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar. Unda mintaqadagi sodir bo‘layotgan migratsiya masalalari, iqlim o‘zgarishlari, iqtisodiy xavfsizlik, etnik urushlar shuningdek resurlar uchun amalga oshirilgan buzg‘unchi harakatlarni namuna sifatida keltirish mumkin.

Shanxay hamkorlik tashkiloti (ShHT) — mintaqaviy xavfsizlik va iqtisodiy hamkorlik tashkiloti. Xitoyning Shanxay shahrida 6 mamlakat — Qozog‘iston, Xitoy, Qirg‘iziston, Rossiya, Tojikiston O‘zbekiston davlat rahbarlari uchrashuvida tuzilgan (15-iyun 2001-yil). Shanxay sammitida (2001-yil iyun) yangi tashkilotning maqsad va prinsiplarini e’lon qilgan Deklaratsiya, shuningdek, Terrorizm, ayirmachilik va ekstremizmga qarshi kurash to‘g‘risidagi konvensiya qabul qilindi Mintaqaviy aksilterror tuzilmasi 1-yanvar 2004-yildan faoliyat ko‘rsata boshladi. Mazkur tuzilma

⁴Шадыебеков К.Б., Исраилов А.А., Кожошев А.О. Государственное и муниципальное управление терминологический словарь.

zimmasiga axborot almashish, chegara va bojxona qo'mitalarining, maxsus xizmatlarning hamkorligini muvofiqlashtirish, shu orkali terrorchilikning oldini olish vazifasi yuklangan. SHHT a'zo mamlakatlarni xavfsizlik orqali hamkorlik sari boshlaydigan tashkilotdir. Iqtisodiy hamkorlik borasida oldinda transport infratuzilmasini rivojlantirish, tabiiy, mineral xom ashyo zaxiralarini o'zlashtirish, suv energetika zaxiralaridan unumli foydalanish, ekologiyaga oid va boshqa masalalar bor.

Global xalqaro xavfsizlik – dunyoda sodir bo'layotgan tinchlik va farovon hayot kechirishga tahdid soluvchi barcha harakatlarga qarshi shuningdek jahon iqtisodiy amaliyotlarni xavfsiz va ochiq o'tkazilishini ta'minlaydi. Mintaqaviy xavfsizlikni faktorlarini keng ko'lamli sifatida shuningdek terroristik harakatlarga qarshi kurash, ochlik va to'yib ovqatlanmaslik, konflikt va urushlar, iqlim o'zgalishlari va yana zamonaviy dunyoda tobora xavf tusiga kirib borayotgan sun'iy intellekt kabi bir qator tahdidlarni keltirish mumkin.

Birlashgan millatlar tashkilotining xavfsizlik kengashi — BMTning asosiy doimiy ishlovchi siyosiy organi BMT Xavfsizlik Kengashining faoliyat doirasi BMT Ustavi (V—VII boblar)da aniq ko'rsatilgan va davlatlar o'rtasidagi nizolarni tinch yo'l bilan hal etish sohasida keng vakolatlar berilgan. U xalqaro to'qnashuvlarni yoxud nizolarni keltirib chiqarishi ehtimol tutilgan har qanday nizo yoki holatni tekshirish vakolatiga, tinchlikka har qanday taxdid va uni har qanday buzish yoki agressiya hollarini aniqlash hamda xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlab qolish yoxud tiklash yuzasidan tegishli tadbirlarni belgilash hamda tavsiyalar berish huquqiga egadir.

Lekin bugungi xalqaro maydonda yuz berayotgan notinchliklarni hamda urushlar, portlashlar va turli mazmundagi global konfliktlarning oldi olinmayotgani odamlarni aziyat chekayotgani qiynalishi, ochlikni ko'payib borishi, inson huquqlarining buzilishi terror harakatlarini vaqtida to'xtatilmasligi kabi bir qator muammolar borligi global xalqaro tashkilotlarning ichki ziddiyatlarga boy ekanligi hamda davlat va shaxs manfaatlari butun bir jamiyat manfaatlari ustun qo'yishi natijasi sifatida o'z aksini ko'rsatmoqda.

Barqaror rivojlanish maqsadlari – bu BMT dunyoda iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik vaziyatni har tomonlama yaxshilash orqali butun insoniyatning hayot tarzini yaxshilash va turmush farovonligini oshirishga, adolatli va barqaror jamiyat qurishga

qaratilgan global chaqirig'idir. Bugungi kunda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqtisodiy va Ijtimoiy Departamentida (UNDESA) Barqaror Rivojlanish Maqsadlari bo'limi (DSDG) BRMLar va ular bilan bog'liq tematik masalalar, shu jumladan suv, energetika, iqlim, okeanlar, urbanizatsiya, transport, fan va texnologiyalar uchun moddiy yordam ko'rsatish va salohiyatni oshirish bo'yicha ishlarni ta'minlaydi.

Xalqaro xavfsizlikni ta'minlashda xalqaro normalar va huquqlar doirasida chora-tadbirlar amalga oshiriladi. Xalqaro xavfsizlik huquqining asosiy manbalari xalqaro shartnomalar, xalqaro huquqiy odatlar, xalqaro sud qarorlari, xalqaro tashkilotlar rezolyutsiyalari va xalqaro huquq doktrinasi hisoblanadi.⁵

Hozirgi vaqtda xalqaro va milliy xavfsizlik sohasi har qanday davlat faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri, ichki siyosiy kurashning predmeti, fuqarolik jamiyati e'tibori va ilmiy tadqiqotlaridir. Bu, o'z navbatida, milliy va xalqaro xavfsizlik muammolariga nafaqat mutaxassislar, balki fuqarolarning eng keng doirasi tomonidan ongli ravishda yondashishni taqozo etadi⁶. Shuning uchun, xavfsizlik doirasida hal qilinadigan muammolar faqat tor doira mataxassislarining emas, balki keng jamoatchilikka ham yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Ushbu yo'nalish jahon hamjamiyatiga qanchali dolzarbligini hisobga olsak juda ko'p olimlar o'z nazariya va qarashlari bilan sohani kengayish va rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Misol sifatida Kennez Waltz, Hans Morgentaun, Richard Ullman, Bjeniskiy, F. Schuman, Snyder Glenn, Wolfers Lippman, John Ruggie, Robert Art, Edward Carr, Robert Jervislarining barakali ijodlarini ko'rish mumkin.

Xalqaro munosabatlarda xavfsizlik nazariyalari

Xalqaro munosabatlarda xavfsizlik turli nazariyalarda turlicha ma'no kasb etadi va uning vazifasida ham o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Xalqaro munosabatlarni o'rganishdagi asosiy nazariyalar:

Realizm

Liberalizm

⁵ Насер А.А. Международное право. 2020.

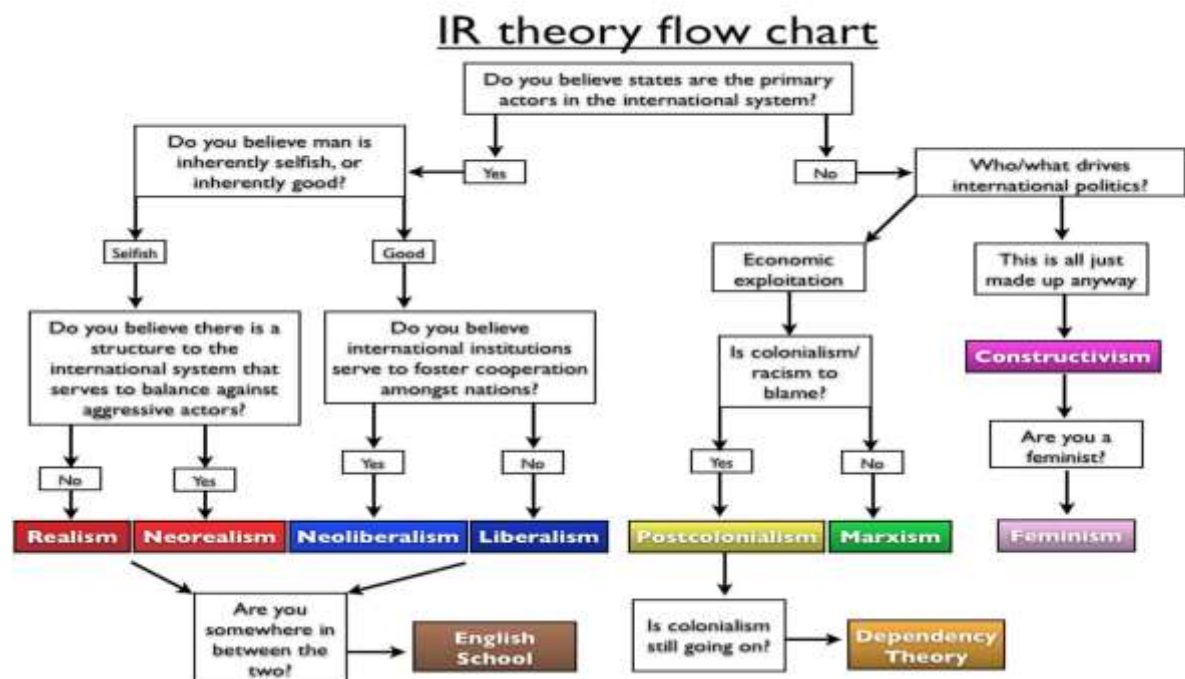
⁶ Н.А.Баранов Лекция 6. Международная безопасность: глобальный и региональный аспекты

Neorealizm

Neoliberalizm

Konstruktivizm

Feminizm

Rasm³. Xalqaro munosabatlar nazariyalar sxemasi⁷

Klassik realizm xalqaro munosabatlar sohasida eng qadimgi va kuchli ta'sirga ega bo'lgan nazariyalarda biri hisoblangan. Uning ilk nishonalari qadimgi hitoy mutafakkiri Sun Tszu hisoblansada nazariya sifatida vujudga kelish va o'rganilishida Gobbes va Makevelining asarlari turtki bo'ldi. Ular o'z nazariyalarida xalqaro munosabatlarda davlat muhim o'rin tutishi shuningdek uning kuch qudrati harbiy va anarxiyaning qanchalik mustahkam va kuchliligi bilan ifodalangan. Realizm yondashuvi xavfsizlikni ta'minlashning asosiy vositasi sifatida harbiy kuch va davlatlar o'rtasidagi kuchlar muvozanatini ta'kidlaydi. Realistlar xalqaro

⁷ <https://bookdown.org/swen/poli330/images/irtheory.png>

munosabatlarning asosiy ishtirokchilari davlatlar ekanligi va ular shaxsiy manfaatlar, jumladan, o‘z xavfsizligini ta‘minlash istagidan kelib chiqqanligini ta‘kidlaydilar. Ular xalqaro tizimning anarxik tabiati davlatlarning o‘zini himoya qilish uchun o‘z harbiy kuchiga tayanishi kerakligini va davlatlar o‘rtasidagi kuchlar muvozanati barqarorlikni saqlashning eng yaxshi yo‘li ekanligini ta‘kidlaydilar. Realistlar xalqaro munosabatlarda davlatning rolini ham ta‘kidlab, xalqaro tizimni shakllantirishda nodavlat sub‘ektlarning ahamiyati katta emasligini ta‘kidlaydilar.

“Bir davlatning xususiyatlarini o‘rganar ekanmiz, masalaning yana bir jihatini ham e‘tiborga olish lozim: zarurat tug‘ilib qolsa, hukmdor o‘zini o‘z kuchi bilan himoya qila oladimi yoki chetdan himoyaga ehtiyoj sezadimi? Men kimni o‘zini himoya qilishga qodir deb atashimni tushuntirib qo‘yay: etarlicha askari yoki mablag‘i bo‘lib, kerakli sondagi qo‘shin tuza oladigan va har qanday dushman bilan jang qila oladigan hukmdorlar o‘zini o‘z kuchi bilan himoya qila oladi; yordamga muhtojlar deb esa men dushmanga qarshi maydonga chiqa olmaydigan va shahar istehkomining panasida mudofaalanishga majbur bo‘lganlarni aytaman... Chunki odamlar hujumni qiyinlashtiruvchi har xil to‘siqlarni yoqtirishmaydi, boz ustiga, shahri yaxshilab mustahkamlangan, xalqi esa norozi bo‘lmagan hukmdorga hujum qilishga kim ham botinardi?”⁸

Xavfsizlik nuqtai nazaridan realizm davlatlar o‘rtasidagi ziddiyat davlatlar yoki jamoalar o‘rtasidagi hokimiyat uchun kurash tufayli oldini olish mumkin bo‘lmagan narsa ekanligini ta‘kidlaydi, hokimiyat va davlatni tartibga soluvchi katta huquqiy tizim yo‘q deb hisoblaydi.

Keyinroq Hans Morgentaun va Edward Hallet Carr kabi olimlar asarlarida ushbu qarashlar yanada o‘z isbotini topdi.

“Mexanik tarzda o‘ylab topilgan kuchlar muvozanati xalqlar sonining nisbiy kuchini o‘lchash va solishtirish mumkin bo‘lgan oson tanib olinadigan miqdoriy mezonga muhtoj. Buning uchun faqat haqiqiy juft tarozilarning funt va untsiyalari bilan taqqoslanadigan shunday mezon yordamida har qanday ishonch bilan aytish

⁸ Nicolo Macchiaveli, *The prince*, Oxford university press, Nyu York 2005

mumkinki, ma'lum bir millat boshqasidan kuchliroq bo'lishga moyil yoki ular orasidagi kuchlar muvozanatni saqlashga intiladi.”⁹

Aytish joizki davlatning kuch qudrati orqali xalqaro maydondagi roli va ta'siri ham katta yoki kichik va ba'zan hal qiluvchi pozitsiyani egallaydi. Garchi bugungi kunda bu nazariyaning bir qancha funksiya va tizimlari bugungi kun xalqaro tartiboti va xafsizlik tamoyillariga mos kelmasada undagi statementlar to'laonli o'z kuchini yo'qotgani yo'q.

Realizmda asosan xavfsizlik xalqaro va integratsiya yo'li bilan emas davlatlar o'z fuqarolarini xavsizligini ta'minlashi va boshqa suveren davlatlarning xavfsizligini ta'minlashga ma'lum bir shartlar asosida davlat nomidan ko'maklashi nazarda tutiladi.

Liberalizm yondashuvi xavfsizlikni saqlashda xalqaro institutlar va davlatlar hamkorligi muhimligini ta'kidlaydi. Liberallarning ta'kidlashicha, davlatlar xavfsizlikka tahdidlarni bartaraf etishda birgalikda harakat qilishlari mumkin va jamoaviy harakatlar faqat harbiy kuchga tayanishdan ko'ra samaraliroqdir. Ular Birlashgan Millatlar Tashkiloti kabi xalqaro institutlar tinchlik va xavfsizlikni saqlashda muhim rol o'ynashi va davlatlar o'rtasidagi hamkorlik mojarolarning oldini olishga yordam berishi mumkinligini ta'kidlaydilar. Ular, shuningdek, nodavlat sub'ektlar, masalan, fuqarolik jamiyati tashkilotlari xalqaro tizimni shakllantirishda muhim rol o'ynashi mumkinligini ta'kidlaydilar.

Realizm nazariyasida ham xalqaro xavfsizlik tushunchasi qo'llansada bu atama aslida liberalizm nazariyasi to'la mos tushadi. Liberalizm tag zamirida kuchlar balansini davlatlar emas xalqaro tashkilotlar ushlab muvofiqlashtirib turishligi yotganligi sababidan ham xalqaro xavfsizlikni ta'minlash uning belgilangan barcha tamoyillarini amalga oshirish bir davlatga nisbatan xalqaro tan olingan va katta nufuzga ega bo'lgan tashkilotlar vazifasi hisoblanadi. Birinchi rejada ta'kidlangan BMTning vazifalari va vakolat chegaralarini hisobga olinsa u uchun dunyo bo'ylab yuz

⁹ Hans J. Morgenthau, *Politics among nations the struggle for power and peace*, New York, Alfred A. Knoff, 1948, page 151;

berayotgan tinchlikka tahdidlarga qarshi chora ko'rish va oldini olish liberalizm nazariyasi oqlaydi.

Liberalizm realizmga qaraganda qisqaroq tarixga ega, lekin Birinchi jahon urushidan beri mashhur nazariya bo'lib kelgan. Bu turli ma'nolarga ega bo'lgan tushunchadir. Liberal tafakkur Tomas Peyn va Immanuel Kant kabi faylasuflarga borib taqaladi, ular respublika konstitutsiyalari tinchlikni keltirib chiqaradi, deb ta'kidlagan. Kantning Doimiy tinchlik kontsepsiyasi, shubhasiz, zamonaviy liberal fikrning boshlang'ich nuqtasi sifatida ko'riladi.

Liberalizmning keng tarqalishi va ta'sir doirasining kengayishi Birinchi jahon urushidan keyin davlatlarni xalqaro tashkilotlar tuzish va asosan iqtisodiy integratsiyaga kira olishi natijasida yuz berdi. Bugungi kunda esa xalqaro tashkilotlar kuch, iqtisodiy aspectlarni muvofiqlashtirib turivchi, tinchlikka tahdidlarga qarshi kurashish bo'yicha faoliyat yuritish hamda farovon hayot kechirish ta'minlovchi sifatida qaralmoqda.

Kant amaliyotni "erkinlik orqali mumkin bo'lgan hamma narsa" deb ataydi; u hech qachon hissiy shart-sharoitlar orqali berilmaydigan, balki umuminsoniy sabablar qonuni, axloqiy qonunlar bilan o'xshash tarzda o'tkaziladigan sof amaliy qonunlar deb ataydi. Aql bizga faqat "sezgilar orqali erkin harakat qilishning pragmatik qonunlarini" berishi mumkin, ammo aql tomonidan berilgan sof amaliy qonunlar "nima qilish kerakligini" buyuradi. Kantning erkinlik kategoriyalari, birinchi navbatda, harakatlarning erkin bo'lishi, erkin deb tushunilishi va axloqiy jihatdan baholanishi mumkin bo'lgan shartlar sifatida ishlaydi. Kant uchun nazariy ob'ektlar sifatidagi harakatlar nazariy kategoriyalar vositasida tuzilgan bo'lsa-da, amaliy ob'ektlar sifatidagi harakatlar (aqldan amaliy foydalanish ob'ektlari va yaxshi yoki yomon bo'lishi mumkin) erkinlik kategoriyalari orqali tashkil etiladi. Faqat shu yo'l bilan harakatlar, hodisalar sifatida, erkinlikning natijasi bo'lishi va tushunilishi va baholanishi mumkin.

Liberalizm xalqaro munosabatlarni tushunishning nazariy asosi sifatida xalqaro xavfsizlikka hamkorlik, institutlar va demokratiyaga e'tibor qaratgan holda yondashadi. Bu yondashuv kuch-qudrat, raqobat va milliy manfaatlarni hamma narsadan ustun qo'yuvchi realistik qarashlardan farq qiladi.

1. Hamkorlik va umumiy manfaatlar:

1. Liberallarning fikriga ko'ra, davlatlar yagona, umumiy suverenitet bo'lmagan taqdirda ham hamkorlik orqali katta xavfsizlikka erishishlari mumkin.

2. Ular savdo, atrof-muhitni muhofaza qilish va nizolarning oldini olish kabi sohalarda davlatlar umumiy manfaatlarga ega ekanligini ta'kidlaydilar.

3. Bu hamkorlik BMT, Jahon Savdo Tashkiloti va Xalqaro Jinoyat Sudi kabi dialog, muzokaralar va nizolarni hal qilish uchun asos yaratadigan xalqaro institutlar orqali yordam beradi.

2. Demokratik davlatlar tinchlikni saqlashga yordam beradi:

1. Liberallarning ta'kidlashicha, demokratik davlatlar avtoritar rejimlarga qaraganda tinchroq.

2. Ularning fikricha, erkin va adolatli saylovlar, fuqarolar oldida javobgarlik va erkin matbuot kabi demokratik institutlar urush ehtimolini kamaytiradi.

3. Demokratik hukumatlar ichki saylovchilar tomonidan cheklanishi va xalqaro me'yorlar va kelishuvlarni hurmat qilishi ehtimoli ko'proq.

3. Xalqaro institutlarning ahamiyati:

1- BMT, NATO va Yevropa Ittifoqi kabi xalqaro institutlar xavfsizlikni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi:

2- Xalqaro xulq-atvor normalari va standartlarini belgilash.

3- Nizolarni hal qilish uchun dialog va muzokaralarni osonlashtirish.

4- Agressiyaga qarshi jamoaviy xavfsizlik kafolatlarini ta'minlash.

5- Davlatlarni xalqaro huquqqa rioya qilishga undash.

4. Inson huquqlari va iqtisodiy rivojlanishga ko'maklashish:

Liberallarning ta'kidlashicha, inson huquqlari va iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish xalqaro xavfsizlikni mustahkamlash uchun zarurdir.

Bunga quyidagilar kiradi:

- Qashshoqlik, tengsizlik va siyosiy zulm kabi mojarolarning asosiy sabablarini bartaraf etish.

- Rivojlanayotgan mamlakatlarda demokratiya va yaxshi boshqaruvni qo'llab-quvvatlash.
- Xalqaro savdo va investitsiyalar orqali iqtisodiy o'sish va rivojlanishga ko'maklashish.

Liberal xavfsizlik siyosatiga qurol nazorati va quolsizlanish shuningdek qurol ishlab chiqarish va ulardan foydalanishni cheklash bo'yicha muzokaralar olib borish hamda gumanitar yordam: mojaro yoki ofatdan jabrlangan aholining zaif qatlamlariga yordam ko'rsatish kabilarni kiritish mumkin

Xavfsizlik nazariyalarining evolutsiyasi

Yigirmanchi asrdagi urushlardagi yutuqlar jang maydonida va undan tashqarida chuqur ta'sirga olib keldi. Urush fanlararo va sanoatlashgan bo'lib, olimlar, muhandislar, tibbiyot va ishlab chiqarishni o'z ichiga oldi. Kimyoviy, biologik va yadroviy materiallar qurollangan va o'zlarining "ommaviy qirg'in qurollari" (OQQ) toifasini tashkil etgan. Shu bilan birga, kimyo, biologiya va fizika sohasidagi yutuqlar inson hayotiga tubdan foyda keltiruvchi tibbiyot, qishloq xo'jaligi, sanoat va energetika jarayonlarining rivojlanishiga olib keldi¹⁰. Ya'ni qirg'in qurollarining ishlab chiqarish va takomillashtirish tobora rivojlanib borarkan xalqaro munosabatlarda xavfsizlikni ta'minlashda xalqaro va kuchli ta'sirlga ega tashkilotlarning ahamiyati ortib bordi. Realizm nazariyasiga zid ravishda endi tinchlikka tahdidlarni cheklash yoki butunlay yo'q qilish har bir davlatning manfaatlariga mos kelmadi.

Neorealizm analitik e'tiborni xalqaro tizim darajasiga o'tkazadi. U xalqaro tizimning tuzilishini hisobga olgan holda davlatlarning xatti-harakatlari haqida xulosalar chiqaradi; shuning uchun u ko'pincha strukturaviy realizm deb ataladi. Tarixiy neorealizmning paydo bo'lishi Sharq-G'arb qarama-qarshiligi bilan chambarchas bog'liq. 1970-yillarda o'nlab yillar davom etgan sovuq urushdan so'ng super kuchlar yaqinlashish bosqichiga kirganida, an'anaviy realizm o'zining tushuntirish kuchini tobora yo'qotdi. O'zaro bog'liqlik yoki dunyo tizimlari

¹⁰ Sindy Vestergaard, Blockchain for International Security The Potential of Distributed Ledger Technology for Nonproliferation and Export Controls , Springer Nature Switzerland AG 2021, page 19

nazariyasiga asoslangan yondashuvlar hamkorlikning kuchayishi bilan ajralib turadigan xalqaro sahnaga ko'proq mos edi¹¹.

O'z-o'ziga yordam berish tizimi - bu o'z-o'zidan yordam bera olmaydiganlar. gullab-yashnamaydi, xavf-xatarlarga ochiq qoladi, azob chekadi. Bunday istalmagan oqibatlardan qo'rqish davlatlarni kuchlar muvozanatini yaratishga moyil bo'lgan yo'l tutishga undaydi¹².

Neorealizm, shuningdek, strukturaviy realizm sifatida ham tanilgan, xalqaro munosabatlardagi nazariya bo'lib, xalqaro tizimning anarxik tabiati davlatlarning o'z xavfsizligi va omon qolishini hamma narsadan ustun qo'yishiga olib keladi. Xalqaro xavfsizlik kontekstida neorealizm davlatlar noaniq va raqobat muhitida o'z xavfsizligini ta'minlash uchun oqilona va o'z manfaatlarini ko'zlagan holda harakat qilishlarini taklif qiladi. Neorealizm xalqaro xavfsizlikda kuch va davlat imkoniyatlarining muhimligini ta'kidlaydi, chunki davlatlar potentsial tahdidlarni oldini olish uchun boshqa ishtirokchilarga nisbatan o'z kuchlarini maksimal darajada oshirishga intiladi. Bu turli yo'llar bilan namoyon bo'lishi mumkin, masalan, harbiy kuchlarni oshirish, ittifoqlar va yadroviy qurolga intilish.

Neorealizmga ko'ra, davlatlar birinchi navbatda xalqaro tizimdagi kuchlar muvozanati bilan shug'ullanadilar, chunki kuchlar muvozanatining buzilishi beqarorlik va ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun davlatlar ittifoqlar tuzish yoki kuch siyosati bilan shug'ullanish kabi turli vositalar orqali kuchlar muvozanatini saqlashga intiladi.

Umuman olganda, xalqaro xavfsizlikka nisbatan neorealistik yondashuv davlatlarning xavfsizlik sohasidagi xatti-harakatlari va qarorlar qabul qilishini shakllantirishda kuch, shaxsiy manfaat va xalqaro tizimning anarxik xususiyatini ta'kidlaydi.

Neoliberalizm nazariyasi kontekstida xalqaro xavfsizlikka ko'pincha iqtisodiy o'zaro bog'liqlik, institutsional hamkorlik va erkin savdo va sarmoyani rag'batlantirish ob'ektivi orqali yondashiladi. Neoliberal olimlarning ta'kidlashicha, davlatlar o'rtasidagi kuchli iqtisodiy aloqalar nizolar ehtimolini kamaytiradi, chunki davlatlar

¹¹ Niklas schornig, neorealism. Spindler. 2014, page 37-38

¹² Kenneth. N. Waltz. Theory of international politics. Addison wasley publishing company. 1979

o'zlarining iqtisodiy manfaatlarini saqlab qolish uchun hamkorlik qilish va nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishga ko'proq moyil bo'ladilar.

Neoliberal nuqtai nazardan xalqaro xavfsizlik bo'yicha tadqiqot olib borgan ba'zi taniqli olimlar orasida Robert Keohane, Jozef Nay va Anne-Mari Slaughter bor. Keohane va Nay neoliberal institutsionalizm kontsepsiyasini ishlab chiqishda hissa qo'shgan bo'lib, u davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish va nizolarni hal qilishda xalqaro institutlarning muhimligini ta'kidlaydi. Boshqa tomondan, Slaughter global boshqaruvning roliga va zamonaviy dunyoda xavfsizlik muammolarini hal qilishda davlatlarning o'zaro bog'liqligiga e'tibor qaratdi.

Robert Ouen Keohane - 20-21-asrlarning amerikalik arbobi, siyosatshunoslik va xalqaro huquq bilan shug'ullangan. U neoliberalizm va transmilliyizm maktabining vakili.

U mustaqil ravishda transmilliy munosabatlar kontsepsiyasini belgilab berdi, u davlatni jahon sahnasida yagona aktyor sifatida tan olmaydi. U, shuningdek, siyosiy birlashmalarning davlatlar xatti-harakatlariga ta'sir qilish qobiliyatini nazarda tutuvchi neoliberal institutsionalizm nazariyasini ilgari surdi.

Partiyalar va siyosiy manfaatdor guruhlar xalqaro tizimning anarxik muhitida doimo paydo bo'ladigan hamkorlikdagi qiyinchiliklarni bartaraf etishga qodir. Robert Ouen Keohane Nay bilan birgalikda 1970 yilda "Transmilliy munosabatlar va jahon siyosati" asarida tasvirlangan transmilliyizmning davomi kontsepsiyasini ishlab chiqdi.

Xalqaro xavfsizlikka neoliberal yondashuv iqtisodiy o'zaro bog'liqlik va institutsional hamkorlikning xalqlar o'rtasida tinchlik va barqarorlikni ta'minlashdagi potentsial afzalliklarini ta'kidlaydi. Bu xalqaro munosabatlar sohasidagi siyosiy munozaralar va akademik tadqiqotlarni xabardor qilishda davom etuvchi istiqboldir.

Xalqaro xavfsizlik evolyutsiyasini shahar-davlatlar va imperiyalar hudud va resurslar uchun to'qnash kelgan qadimgi davrlarga borib taqaladi. Siyosiy tizimlar rivojlanishi va texnologiyaning rivojlanishi bilan xalqaro xavfsizlik tushunchasi ham o'zgardi.

Zamonaviy davrda xalqaro xavfsizlik tobora murakkab va ko'p qirrali bo'lib bormoqda. Ikkinchi jahon urushining tugashi Sovuq urushning boshlanishi edi, bu davr AQSh va Sovet Ittifoqi o'rtasidagi mafkuraviy raqobat bilan tavsiflanadi. Bu vaqt

mobaynida xalqaro xavfsizlikning diqqat markazida an'anaviy harbiy tahdidlardan terrorizm, yadroviy qurollarning tarqalishi va kiber urush kabi noan'anaviy tahdidlarga o'tildi.

Sovuq urushning tugashi xalqaro xavfsizlik uchun yangi muammolar va imkoniyatlarni keltirib chiqardi. Globallashuv va o'zaro bog'liqlikning kuchayishi tahdidlarning chegaralarni kesib o'tishini va bir vaqtning o'zida bir nechta mamlakatlarga ta'sir qilishni osonlashtirdi. Bu Birlashgan Millatlar Tashkiloti va NATO kabi tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan xalqaro tashkilotlar va kelishuvlarning ko'payishiga olib keldi.

Xalqaro xavfsizlik sohasidagi so'nggi o'zgarishlar orasida terrorizm tahdidining kuchayishi, ommaviy qirg'in qurollarining tarqalishi va kiberhujumlarning kuchayishi kiradi. Ushbu muammolar xalqaro hamjamiyatdan kelishilgan va ko'p qirrali yondashuvni, jumladan, diplomatik sa'y-harakatlar, iqtisodiy sanksiyalar va harbiy aralashuvni talab qiladi.

Umuman olganda, xalqaro xavfsizlik evolyutsiyasi global siyosatning o'zgaruvchan tabiatini hamda murakkab va dinamik tahdidlarga qarshi kurashish uchun doimiy moslashish va hamkorlik zarurligini aks ettiradi.

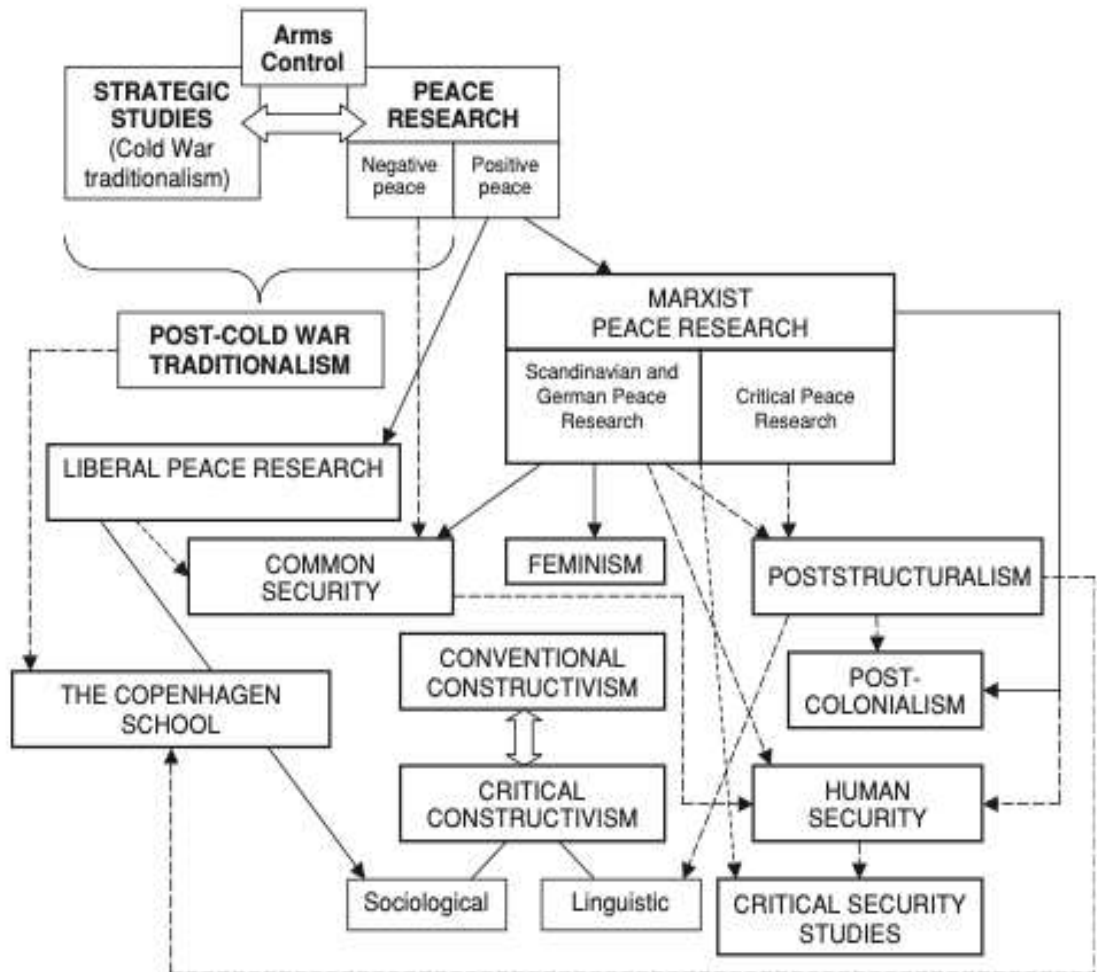

Figure 7.3. The evolution of ISS

Rasm⁴ Xalqaro munosabatlarda xavfsizlik evolutsiyasi¹³

Xalqaro munosabatlarda xavfsizlik evolutsiyasi bir nechta tarkibiy qismlardan iborat. Ulardan birinchisi kuchli evolyutsion metafora bo'lib, o'ziga xos, bahsli tushunchani tabiiy va shubhasiz ko'rinishga imkon beradi. Metaforalar ekvivalentlarni yaratadi, bu holda evolyutsion bir narsani boshqa nuqtai nazardan tushunishga yordam beradi.

Metafora xalqaro munosabatlarda xavfsizlik maktablari o'zgarishlarni hisobga olish va tushunish uchun biologik asosni chaqiradi. Uning ta'siri, ba'zi faktlarga

¹³ Barry Buzan and Lene Hansen The evolution of international security studies; Cambridge university press, New York, 2009y, page 222

ustunlik berib, boshqalarni chetga surib, xalqaro munosabatlarda xavfsizlikni boshi, o'rtasi va oxiri (yoki hozirgi) holati bilan izchil hisob-kitobga soddalashtiradigan tizimni yaratish va naturalizatsiya qilishdir. U "shaklsiz o'tmishni nazariy va empirik soddalikdan nazariy va empirik murakkablikka o'tishning xronologik hisobiga aylantiradi va xalqaro munosabatlarda xavfsizlikni "haqiqatini" progressiv bosqichlardan biri sifatida quradi: uning kengayishi, chuqurlashishi va parchalanishi/murakkablashishi. Bundan tashqari, ushbu xronologik tuzilma shuni anglatadiki, hatto olimlar real dunyo voqealari xalqaro munosabatlarda xavfsizlikda o'zgarishlarga olib kelishini aniq ta'kidlamasalar ham, bu davrlashtirish nazariyani "tashqi" xavfsizlik amaliyotlaridan farqli va undan keyingi narsa sifatida yashirin tushunishni ifodalaydi.

Evolutsion metafora organizmlar, bu holda xalqaro munosabatlarda xavfsizlik o'z muhitlaridan, xavfsizlik amaliyotining "haqiqiy dunyosi" dan alohida ekanligini ko'rsatishda ushbu farqni yanada kuchaytiradi.¹⁴

Xavfsizlikning zamonaviy muammolari

Bugungi shiddat bilan o'zgarib borayotgan dunyoda xalqaro xavfsizlik muammolari tobora murakkab va xilma-xil bo'lib bormoqda. Globallashuv, texnologiya taraqqiyoti va nodavlat ishtirokchilarning kuchayishi yangi tahdidlar va zaifliklarni keltirib chiqardi, ularni an'anaviy xavfsizlik tizimlari hal qilishga qiynalmoqda. Kiberhujumlar va terrorizmdan tortib iqlim o'zgarishi va resurslar tanqisligigacha xalqaro xavfsizlikning zamonaviy manzarasi noaniqlik va o'zaro bog'liqlik bilan ajralib turadi. Ushbu muammolarni samarali hal qilish uchun davlatlar birgalikda harakat qilishlari va o'z strategiyalarini global xavfsizlik tahdidlarining o'zgaruvchan tabiatiga moslashtirishlari kerak. Aks holda, global barqarorlik va farovonlik uchun jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

1. **Kiberxavfsizlik tahdidlari:** Global iqtisodiyotning o'zaro bog'liqligi va raqamli texnologiyalarga tayanishi bilan kiberhujumlar xalqaro xavfsizlik uchun asosiy tashvishga aylandi. Hukumatlar va tashkilotlar muhim infratuzilmani buzishi, maxfiy

¹⁴ Christina Rowley and Jutta Waldes, SPAIS; School of sociology, politics and international studies; Evolution of international security studies and the evryday: Suggestions from Buffyverse, page 5-6

ma'lumotlarni o'g'irlashi va hatto urush olib borishi mumkin bo'lgan davlat va nodavlat sub'ektlarning kiberhujumlariga qarshi zaifdir.

2. **Terrorizm:** Terrorizm xalqaro xavfsizlikka katta xavf tug'dirishda davom etmoqda, ISHID va Al-Qoida kabi ekstremistik guruhlar dunyo bo'ylab hujumlar uyushtirmoqda. Yolg'iz bo'rilar hujumlarining kuchayishi va yollash uchun ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish terrorizmni aniqlash va oldini olishni qiyinlashtirdi.

3. **Yadro qurolining tarqalishi:** Yadro qurolining qo'shimcha davlatlar yoki nodavlat ishtirokchilarga tarqalishi xalqaro xavfsizlikka jiddiy tahdid soladi. Yadro urushi, tasodifiy ishga tushirish yoki yadroviy terrorizm ehtimoli global barqarorlik uchun asosiy tashvish bo'lib qolmoqda.

4. **Iqlim o'zgarishi va atrof-muhit degradatsiyasi:** Iqlim o'zgarishi va atrof-muhit degradatsiyasining xalqaro xavfsizlikka ta'siri tobora yaqqol namoyon bo'lmoqda. Dengiz sathining ko'tarilishi, ekstremal ob-havo hodisalari va resurslar tanqisligi zaif hududlarda mojarolar, ko'chishlar va beqarorlikka olib kelishi mumkin.

5. **Transmilliy uyushgan jinoyatchilik:** Uyushgan jinoiy guruhlar davlat barqarorligi va xavfsizligiga putur etkazishi mumkin bo'lgan bir qator noqonuniy harakatlar, jumladan, giyohvand moddalar savdosi, odam savdosi va qurol kontrabandasi bilan shug'ullanadi. Ushbu jinoiy tarmoqlarning global tabiati ularga qarshi samarali kurashishni qiyinlashtiradi.

6. **Qochqinlar va migratsiya inqirozlari:** mojarolar, ta'qiblar va atrof-muhit omillari tufayli ko'p sonli odamlarning ko'chirilishi resurslarni keskinlashtirdi, keskinlikni kuchaytirdi va butun dunyo bo'ylab mintaqalarni beqarorlashtirdi. Qochqinlar va muhojirlar oqimini boshqarish xalqaro xavfsizlik uchun murakkab muammo hisoblanadi.

7. **Iqtisodiy ishonchsizlik:** Iqtisodiy tengsizliklar, savdo kelishmovchiliklari va moliyaviy inqirozlar xalqaro xavfsizlikka beqarorlashtiruvchi ta'sir ko'rsatishi mumkin. Iqtisodiy ishonchsizlik ijtimoiy tartibsizliklar, siyosiy beqarorlik va mojarolarni kuchaytirishi mumkin, ayniqsa boshqaruv va institutlar zaif mamlakatlarda.

Kapitalistik sotsiumlarning mehnatni kapital bilan almashtirish tendentsiyasi bu yo'nalishda vayronagarchilik va ishlab chiqarish maqsadlari uchun, shuningdek, boy, past tug'ilish darajasidagi jamiyatlarning talafot ko'rishni istamasligi uchun harakat qiladi. Agar urush o'liklari mashinalar bo'lsa, unda jamiyatning urush va jangchilar bilan munosabatlari tubdan o'zgaradi. Boshqa texnologik jihatdan boshqariladigan stsenariy kiber-xavfsizlik tahdidlarini o'z ichiga oladi, bu erda terrorchilar yoki boshqa malign aktyorlar jismoniy va raqamli tuzilmalarga hujum qilishadi va shu bilan muhim infratuzilmalar va global aloqa tarmoqlarini tushiradilar. Shubhasiz, bunday kelishilgan hujumlarning oqibatlari halokatli bo'lar edi, ammo ularning ehtimoli kiber-xavfsizlik munozarasining ba'zi burchaklari bilan qattiq raqamli zaif aloqalarga ishora qilmoqda, boshqalari esa bunday nutq terroristik qobiliyat va G'arbning zaif tomonlarini juda oshirib yuboradi. (Latham, 2003; Nissenbaum, 2005; Hansen va Nissenbaum, bo'lajak).¹⁵

Kiberxavfsizlik tahdidlarining hayratlanarli xususiyati ularning doimiy evolyutsiyasidadir. Asosiy zararli dastur hujumlaridan tortib murakkab davlat homiyligidagi kiber josuslikgacha, raqamli landshaft an'anaviy xavfsizlik tushunchalariga qarshi turuvchi murakkabliklarga boy. Kibertahdidlarning ko'pligi ularning turli shakllarida yaqqol namoyon bo'ladi, ular muhim infratuzilmani buzuvchi to'lov dasturlari hujumlaridan tortib, global miqyosda shaxslarni manipulyatsiya qilishning ijtimoiy muhandislik taktikasiga qadar.

Kiberxavfsizlik tahdidlarining murakkab tarmog'ini tushunish uchun zararli shaxslar tomonidan qo'llaniladigan doimiy o'zgaruvchan taktikani tan olish kerak. Texnologiya rivojlanganidek, uning zaif tomonlaridan foydalanishga intilayotganlarning usullari ham rivojlanib bormoqda.¹⁶

Kiberxavfsizlik tahdidlarining keskinligi butun jahon iqtisodiyotida aks etadi. Kiber hodisalarning iqtisodiy o'lchovlari kichik biznesdan tortib transmilliy korporatsiyalargacha keng qamrovli. Moliyaviy tizimlar, ta'minot zanjirlari va muhim

¹⁵ Barry Buzan and Lene Hansen *The evolution of international security studies*; Cambridge university press, New York, 2009y, page 287.

¹⁶ Waqas Javed, *Navigating Cybersecurity Threats in International Relations: Understanding the Growing Impact on Statecraft, National Security, and Global Governance*

sohalar kiberjinoyatchilar va davlat homiyligidagi aktyorlarning maqsadiga aylanganda chalkashlik paydo bo'ladi.

Iqtisodiy ta'sirni tushunish moliyaviy yo'qotishlar kabi to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarni va obro'ga zarar etkazish kabi bilvosita xarajatlarni o'rganishni talab qiladi. Ushbu hodisalarning keskinligi bozorlarni buzishi, investorlarning ishonchini yo'qotishi va iqtisodiy landshaftlarni o'zgartirishi mumkin. Barqaror iqtisodiy tizimlarni ishlab chiqish zaifliklarni yumshatish va kiber tahdidlarga samarali javob berish uchun hukumatlar, korxonalar va kiberxavfsizlik bo'yicha mutaxassislar o'rtasida hamkorlikdagi sa'y-harakatlarni talab qiladi.¹⁷

Kiberxavfsizlik bugungi o'zaro bog'liq dunyoda xalqaro xavfsizlikning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Hukumat operatsiyalari, aloqa, moliyaviy operatsiyalar va muhim infratuzilma uchun raqamli texnologiyalarga bo'lgan ishonchning kuchayishi bilan kiber tahdidlarga nisbatan zaiflik ham keskin o'sdi.

Ushbu kiber tahdidlar turli manbalardan, jumladan, davlat homiyligidagi hujumlar, kiberjinoyatchilar, hacktivistlar va terroristik guruhlardan kelib chiqishi mumkin. Kiberhujumning mamlakat milliy xavfsizligiga potentsial ta'siri muhim xizmatlarni buzish, maxfiy ma'lumotlarni buzish, jamoatchilik ishonchini buzish va hatto jismoniy zarar etkazishdan tortib muhim bo'lishi mumkin.

Kiber hujumlarning o'sib borayotgan tahdidini bartaraf etish uchun butun dunyo mamlakatlari kiberxavfsizlik imkoniyatlarini oshirish uchun strategiya va asoslarni ishlab chiqmoqdalar. Bunga kiberxavfsizlik agentliklarini tashkil etish, kiberxavfsizlik bo'yicha muntazam mashg'ulotlar va mashqlarni o'tkazish, kiberxavfsizlik bo'yicha mustahkam siyosat va qoidalarni amalga oshirish va boshqa mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish kiradi.

Kiberxavfsizlik tahdidlarini hal qilishda xalqaro hamkorlik juda muhimdir, chunki kiberhujumlar ko'pincha milliy chegaralardan oshib ketadi va muvofiqlashtirilgan javobni talab qiladi. Bunga ma'lumot almashish, qo'shma treninglar va mashqlar, kiber normalar va xatti-harakatlarni hal qilish bo'yicha

¹⁷Waqas Javed, Navigating Cybersecurity Threats in International Relations: Understanding the Growing Impact on Statecraft, National Security, and Global Governance

diplomatik harakatlar, kiberxavfsizlikni targ'ib qilish va muhim infratuzilmani himoya qilish bo'yicha xalqaro shartnomalar va shartnomalar ishlab chiqish kiradi.

Umuman olganda, kiberxavfsizlik xalqaro xavfsizlikning ajralmas qismiga aylandi va mamlakatlar kiberxavfsizlik imkoniyatlarini oshirish, kiber tahdidlarni yumshatish va hamma uchun xavfsiz va barqaror raqamli muhitni ta'minlash uchun birgalikda ishlashlari kerak.

Ta'rifdan ko'rinib turibdiki, terrorizm-bu ma'lum bir guruh tomonidan ilgari surilgan terrorizm tabiatida tasvirlangan siyosiy, diniy va boshqa mafkuralarga erishish uchun turli guruhlar tomonidan olib boriladigan keng ko'lamli jinoiy faoliyatni o'z ichiga olgan keng atama. Terrorizm xalqaro tizimda yangi narsa emasligi ta'kidlansa-da, terrorizm ko'lami inson xavfsizligi uchun halokatli darajaga ko'tarilayotgani ayon bo'ldi (terrorizm tadqiqotlari, para. 4).

Terrorizm qurolni to'xtatish va dunyoda qurol va qurollarning tarqalishi masalasiga qiyinchilik tug'diradi. Terrorizmga qarshi kurashish bo'yicha boshqa qiyin vazifa shundaki, terrorizm terrorizmning turli shakllari ustunlik qiladigan darajada rivojlangan. Terrorizm maqsadlarga hujum qilish, biologik qurollardan foydalanish, shuningdek terroristik guruhlarining ma'lumotlarini buzish uchun haqiqiy qurollardan foydalanishdan tashqariga chiqdi.

Globalashuv, texnologiyaning rivojlanishi va shaharlarning o'sishi – ko'plab tinch aholi uchun turmush darajasini yaxshilash – terrorchilar uchun ko'proq joylarni asosiy maqsadlarga aylantirdi. Terroristik harakatlar yanada murakkablashdi va ko'plab hujum shakllaridan foydalangan holda ko'plab qurbonlar xavfini oshirdi; o't qo'yish, xudkush bombardimonchilar va uzoqdan portlatilgan bombalar, davlat infratuzilmasi va razvedka tarmoqlariga xakerlik. Terrorizmning o'zi yangi yoki yaqinda sodir bo'lgan hodisa emas; sovuq urushdan keyingi davrda xalqaro hamjamiyat duch kelgan va hanuzgacha duch kelayotgan muammo terrorizm tabiatining o'zgarishi.

Sovuq urush davrida va undan oldin terrorizm ko'pincha davlat ichidagi hodisa va siyosiy separatizm va mamlakat ichidagi beqarorlikning alomati edi. Bunga misol qilib Irlandiya Respublika armiyasi (IRA) va Tamil Tiger isyonchilari; ikkalasi ham 1920-yillarda Irlandiyada va 1983-yilda Shri-Lankada fuqarolar urushiga sabab bo'lgan. Bu asosan Afrika, Yaqin va Uzoq Sharqning ko'plab mamlakatlarida davom

etayotgan bo'lsa-da, g'arbiy dunyoda davlatlararo terrorizm kuchaygan. Aytish mumkinki, davlat ichidagi terrorizmga qarshi kurashish osonroq, chunki shtat ichidagi terrorchilar aniqroq va aniqroq fokusga ega; masalan, politsiya yoki tadbirkorlar sinfi vakillari; bu davlat organlarini nishonga olish va kuzatishni osonlashtiradi. Boshqa tomondan, diniy maqsadli terror tashkilotlari dushmanni yanada kengroq qamrab oladi

Terrorizm, shubhasiz, zamonaviy dunyoda xalqaro munosabatlar sohasidagi eng dolzarb muammolardan biridir. ISHID, Al-Qoida va Boko Haram kabi terrorchi guruhlarning kuchayishi global miqyosda zo'rvonlik va beqarorlikning yangi darajasiga olib keldi.

Terrorizmning asosiy muammolaridan biri uning transmilliy xususiyatidir. Terrorchi guruhlar chegaralar orqali faoliyat yuritadi, bu esa alohida mamlakatlarning ularga qarshi samarali kurashishini qiyinlashtiradi. Bu global tahdidga qarshi kurashish uchun davlatlar razvedka, resurslar va tajriba almashish uchun birgalikda harakat qiladigan xalqaro muvofiqlashtirilgan javobni talab qiladi.

Yana bir qiyinchilik terrorchi guruhlarning zamonaviy texnologiyalardan foydalanishidir. Internet va ijtimoiy tarmoqlar terror tashkilotlariga o'z targ'ibotlarini tarqatish, yangi a'zolar yollash va hujumlar rejalashtirishni osonlashtirdi. Bu shuni anglatadiki, hukumatlar va xavfsizlik idoralari doimiy ravishda ushbu onlayn tahdidga qarshi turish uchun yangi strategiyalarni moslashtirishlari va ishlab chiqishlari kerak.

Bundan tashqari, terrorizmning rivojlanayotgan tabiati an'anaviy urush usullari har doim ham samarali bo'lmasligi mumkinligini anglatadi. Terrorchi guruhlar ko'pincha o'z joniga qasd qilish va kiberhujumlar kabi noan'anaviy taktikalar bilan shug'ullanadilar, bu bilan an'anaviy harbiy vositalar yordamida kurashish qiyin.

Yadro qurolining tarqalishi yadro quroli va texnologiyasining qo'shimcha davlatlar yoki nodavlat ishtirokchilarga tarqalishini anglatadi. Bu hodisa mintaqaviy va global xavfsizlikni beqarorlashtirish, yadroviy mojarolar xavfini oshirish, qurolsizlanish va yadroviy qurollarni tarqatmaslik borasidagi sa'y-harakatlarga putur yetkazish potentsialiga ega bo'lgani uchun xalqaro munosabatlarga jiddiy muammo tug'diradi.

Yadro qurolining tarqalishi bilan bog'liq asosiy tashvishlardan biri bu yadro qurolining soxta davlatlar yoki terroristik guruhlar qo'lga tushishi ehtimoli. Bu ishtirokchilarni davlat suvereniteti haqidagi an'anaviy tushunchalar yoki ratsional aktyor xatti-harakati to'xtata olmaydi, bu esa yadroviy terrorizm tahdidini haqiqiy va dolzarb tashvishga aylantiradi. Yadro qurollarining tarqalishi ham qurollanish poygalari ehtimolini oshiradi, chunki davlatlar o'zlarini himoya qilishga va o'zlarining yadroviy imkoniyatlariga ega bo'lish orqali potentsial dushmanlarni to'xtatishga intilishadi.

Bundan tashqari, ko'plab mamlakatlarda yadro qurolining mavjudligi tasodifiy yoki ruxsatsiz foydalanish xavfini, shuningdek, halokatli mojarolarga olib kelishi mumkin bo'lgan noto'g'ri hisob-kitoblar va noto'g'ri talqinlarni oshiradi. Yadro qurollarining bir nechta ishtirokchilar qo'lida mavjudligi, shuningdek, qurollarni nazorat qilish va qurolsizlanish bo'yicha kelishuvlar bo'yicha muzokaralar olib borish sa'y-harakatlarini murakkablashtiradi, chunki davlatlar xuddi shunday qurollarga ega bo'lgan dunyoda o'zlarining yadroviy imkoniyatlaridan voz kechishni istamasligi mumkin.

Yadro qurolining tarqalishi muammosini hal qilish yadro quroli tarqalishining oldini olish bo'yicha diplomatik sa'y-harakatlarni, davlatlarni yadroviy ambitsiyalaridan voz kechishga rag'batlantirishni hamda yadro qurolini tarqatmaslik to'g'risidagi kelishuvlarni amalga oshirish uchun kuchli xalqaro normalar va institutlarni o'z ichiga olgan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Bundan tashqari, mintaqaviy xavfsizlik dinamikasi, hal etilmagan mojarolar va yadroviy tiyilish zarurligi kabi yadro qurollarining tarqalishining asosiy sabablarini hal qilishni talab qiladi. Xalqaro hamjamiyat ushbu muammolarni hal qilishda birgalikda harakat qilish orqali yadroviy qurolning tarqalishi xavfini kamaytirishi va yanada barqaror va xavfsiz dunyoga yordam berishi mumkin.

Yadro qurolidan oldingi davrda geografiya, aholi, tabiiy resurslar va sanoat salohiyati davlat milliy qudratining asosiy elementlarini tashkil qilgan. Yadro asrida yadro texnologiyasi, yadro energetikasi va yadro quroli milliy kuchning juda muhim omillariga aylandi. Bugungi kunda hatto kichik davlat ham yadro texnologiyalari va

qurollariga ega bo'lishi bilan xalqaro munosabatlarda qudratli kuchga aylanishi mumkin.¹⁸

Iqlim o'zgarishi va atrof-muhitning degradatsiyasi zamonaviy davrda xalqaro munosabatlar uchun jiddiy muammolardir. Mana nima uchun:

Global ta'sir: Iqlim o'zgarishi va atrof-muhitning degradatsiyasi milliy chegaralardan tashqarida bo'lgan global muammolardir. Issiqxona gazlari chiqindilari, o'rmonlarning kesilishi, ifloslanishi va biologik xilma-xillikning yo'qolishi ta'siri butun dunyo bo'ylab ekotizimlarga, iqtisodiyotlarga va insoniyat jamiyatlariga ta'sir qiladi.

O'zaro bog'liqlik: Atrof-muhit tizimlarining o'zaro bog'liqligi dunyoning bir qismida harakatlar boshqa joylarda keng qamrovli oqibatlariga olib kelishi mumkinligini anglatadi. Misol uchun, sanoati rivojlangan mamlakatlarning uglerod chiqindilari global haroratning oshishiga hissa qo'shadi, ob-havo sharoitlari va dengiz sathiga ta'sir qiladi.

Resurslar raqobati: Suv, haydaladigan yerlar va foydali qazilmalar kabi tabiiy resurslarning kamayishi davlatlar o'rtasida raqobat va nizolarga olib kelishi mumkin. Atrof-muhitning yomonlashuvi tufayli ushbu resurslar kamayib borayotganligi sababli, foydalanish va nazorat qilish bo'yicha keskinliklar kuchayishi va xalqaro munosabatlarga ta'sir qilishi mumkin.

Migratsiya va ko'chish: Ekstremal ob-havo hodisalari, dengiz sathining ko'tarilishi va cho'llanish kabi iqlim o'zgarishi bilan bog'liq hodisalar aholini xavfsizroq yashash sharoitlarini izlab ko'chib ketishga majbur qilishi mumkin. Bu qochqinlarni joylashtirish, chegara xavfsizligi va resurslarni taqsimlash masalalari bilan kurashayotgan mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlarni keskinlashtirishi mumkin.

Iqlim o'zgarishi davlatning manfaatlari yoki tahdidlariga ta'sir qilmasligi kerak. Ammo iqlim o'zgarishi siyosat kun tartibining yuqori qismiga o'tayotgani sababli, bu ittifoqchilar o'rtasida turli xil qarashlarga olib kelishi mumkin. Agar Shimoliy Atlantika Shartnomasi Tashkiloti (NATO) kuchlari yangi, keng ko'lamli migratsiya oqimlarini boshqarishi kutilsa, masalan, Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika (MENA) mintaqasidan

¹⁸ Dineash, Impact of Nuclear Weapons on International Relations

Yevropaga ko'chib o'tishga urinayotgan millionlab odamlar - Amerika Qo'shma Shtatlari keladimi? qutqarish uchun? Yoki, Daniya va Gollandiya kabi davlatlarning hududiy yaxlitligi darajasining ko'tarilishi ta'sir qilishi mumkin bo'lgan davlatlar uchun, masalan, Rossiya bosqinchiligi, terroristik harakatlar yoki kiberhujumlar xavfi bilan solishtirganda, ular bu tahdidni qanday birinchi o'ringa qo'yishlari haqida savol tug'iladi.¹⁹

Iqtisodiy ta'sir: Atrof-muhitning buzilishi muhim iqtisodiy oqibatlarga olib kelishi mumkin, jumladan, qishloq xo'jaligi va baliqchilikda tirikchilik vositalarining yo'qolishi, ekstremal ob-havo hodisalari natijasida infratuzilmaga zarar yetkazilishi, havo va suvning ifloslanishi tufayli sog'liqni saqlash xarajatlarining oshishi. Ushbu iqtisodiy ta'sirlar xalqaro savdo aloqalari va hamkorlikni keskinlashtirishi mumkin.

Xavfsizlik tashvishlari: Iqlim o'zgarishi va atrof-muhitning degradatsiyasi xavfsizlikka tahdid sifatida tobora ko'proq e'tirof etilmoqda, chunki ular mavjud ziddiyatlarni kuchaytirishi va yangilarini keltirib chiqarishi mumkin. Raqobat kamayib borayotgan resurslar, aholining ko'chishi va tabiiy ofatlarga nisbatan zaiflikning kuchayishi beqarorlik va mojarolarga olib kelishi mumkin.

Global hamkorlik: Iqlim o'zgarishi va atrof-muhit degradatsiyasiga qarshi kurashish xalqaro hamkorlik va muvofiqlashtirishni talab qiladi. Parij kelishuvi kabi kelishuvlar issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish bo'yicha global maqsadlarni belgilash va mamlakatlarning ta'sirni yumshatish va moslashish choralari bo'yicha birgalikda ishlashi uchun asoslar yaratish orqali ushbu hamkorlikni osonlashtirishga qaratilgan.

Differentsial javobgarlik: Xalqaro munosabatlarda iqlim o'zgarishini hal qilishdagi muammolardan biri bu muammoni hal qilish uchun davlatlarning differentsial mas'uliyati va imkoniyatlaridir. Rivojlangan mamlakatlar tarixan issiqxona gazlari emissiyasiga ko'proq hissa qo'shgan, rivojlanayotgan mamlakatlar esa ko'pincha ta'sirning asosiy qismini o'z zimmalariga oladilar. Ushbu

¹⁹ Ole Jacob Sending, Indra Øverland, And Thomas Boe Hornbu Climate Change And International Relations: A Five-Pronged Research Agenda, Journal of International Affairs January 2020

nomutanosibliklarni hisobga olgan holda adolatli va adolatli yechimlarni muhokama qilish xalqaro munosabatlarda murakkab vazifadir.

Transmilliy uyushgan jinoyatchilik muammosi va uning shakllari davlatlarning xalqaro va milliy xavfsizligiga asosiy tahdidlardan biridir. Unda xalqaro hamkorlikni yanada rivojlantirish va xalqaro huquqni kodifikatsiya qilish, milliy huquqiy tizimlar, axborot va texnologik resurslarni birlashtirishni takomillashtirish va mustahkamlash, turli tarixiy, madaniy, diniy va huquqiy an'analarga ega mamlakatlar uchun huquqni muhofaza qilish sohasida inson huquqlarining dolzarb masalalari bo'yicha maqbul kelishuvga erishish masalalari dolzarb. Eff transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash alohida davlat uchun ham zamonaviy xavfsizlik tahdidlarini bartaraf etishning strategik yo'nalishlaridan biri bo'lib xizmat qilishi va kollektiv xavfsizlik tizimlari doirasida amalga oshiriladigan universal antikriminal platforma bo'lib xizmat qilishi mumkin. Xalqaro huquqiy sohadagi nodavlat sub'ektlarning maqomini (birinchi navbatda, xususiy harbiy va xavfsizlik kompaniyalari, transmilliy korporatsiyalar) aniqlashtirish va universallashtirish ularning noqonuniy (jinoiy) faoliyati va harbiy-siyosiy, iqtisodiy va raqobatbardosh ustunlik xavfini kamaytiradi.gumanitar sohalar.²⁰

Hozirgi vaqtda xususiy harbiy va xavfsizlik kompaniyalari resurslaridan to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita foydalanish BMTning tinchlikparvarlik operatsiyalari departamenti rahbarligida amalga oshirilgan 12 ta tinchlikparvarlik operatsiyalarida amalga oshirilmoqda , davlatlar tomonidan o'z vakolatlarini erkin oshirib yuborish bo'yicha bir qator shikoyatlarga qaramay. Bundan tashqari, rivojlanayotgan mamlakatlarda (masalan, Markaziy Afrika Respublikasi, Mali, shuningdek, yaqin Sharq, Janubiy Osiyo va Lotin Amerikasining ba'zi mamlakatlarida) o'z faoliyatini ustuvor vazifa sifatida amalga oshiradigan transmilliy korporatsiyalarga nisbatan ob'ektiv mulohazalar bildirilib, ko'pincha gumanitar rivojlanishning qo'pol buzilishi, ekologik standartlar va ichki ishlarga aralashish bilan birga keladi davlatlar Amerika korporatsiyasi Halliburton ham xuddi shunday qoidabuzarliklar bilan mashhur bo'lib,

²⁰ Журнал международного права и международных отношений. 2021. № 3 (98). С. 3—10. УДК 351. Page 2

Iroq hukumati bilan harbiy va mojarodan keyingi davrlarda mamlakat infratuzilmasini tiklash bo'yicha shartnomalar tuzgan.²¹

Qochqinlar va migratsiya inqirozlari murakkab tabiati va keng ko'lamli ta'siri tufayli muhim xalqaro xavfsizlik muammolarini keltirib chiqaradi. Qochqinlar va migratsiya inqirozlari ko'pincha mojarolar, ta'qiblar, ekologik ofatlar yoki iqtisodiy beqarorlikdan kelib chiqadi va odamlarni xavfsizlik va yaxshi imkoniyatlar izlab uylarini tark etishga majbur qiladi. Ko'chirilgan aholining gumanitar ehtiyojlarini qondirish xalqaro xavfsizlikning asosiy jihati hisoblanadi, chunki bunday qilmaslik insoniyat azob-uqubatlariga va beqarorlikka olib kelishi mumkin.

Mintaqaviy beqarorlik - qochqinlar va muhojirlarning keng miqyosli harakati mezbon mamlakatlarning resurslari va imkoniyatlarini, xususan, xavfsizlik muammolariga duch kelgan mintaqalardagi resurslarni keskinlashtirishi mumkin. Bu keskinlik ijtimoiy keskinlikni kuchaytirishi, resurslar uchun raqobatni kuchaytirishi va davlatlar ichida va o'rtasidagi beqarorlik va mojarolarga hissa qo'shishi mumkin.

Chegara xavfsizligi - qochqinlar va muhojirlar oqimini boshqarish insonparvarlik tamoyillariga rioya qilgan holda xavfsizlikni ta'minlash uchun samarali chegara boshqaruv strategiyalarini talab qiladi. Chegara nazoratining etarli emasligi tartibsiz migratsiya, odam savdosi va noqonuniy tovarlar kontrabandasiga olib kelishi mumkin, bu ham qabul qiluvchi mamlakatlar, ham muhojirlarning o'zlari uchun xavfsizlikka xavf tug'diradi.

Odam savdosi va ekspluatatsiyasi zaif qochqinlar va muhojirlar, jumladan, ayollar va bolalar ekspluatatsiya, jumladan, odam savdosi, majburiy mehnat va jinsiy ekspluatatsiya xavfi ostida. Huquqiy bazalarni mustahkamlash, huquqni muhofaza qilish sa'y-harakatlarini kuchaytirish va jabrlanganlarga yordam xizmatlarini ko'rsatish ushbu xavfsizlik muammolarini hal qilishning muhim tarkibiy qismidir.

Muammolarga yechimlar

Zamonaviy xalqaro xavfsizlik muammolarini hal qilish diplomatiya, harbiy strategiya, razvedka, iqtisodiy siyosat va xalqaro huquq kabi turli sohalarni o'z ichiga

²¹ Журнал международного права и международных отношений. 2021. № 3 (98). С. 3—10. УДК 351, page 7

olgan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi. Bu muammolarni samarali hal qilish bo'yicha kengaytirilgan qo'llanma:

Landshaftni tushunish: Zamonaviy xalqaro xavfsizlik landshaftini har tomonlama tushunishdan boshlang. Geosiyosiy tendentsiyalarni, yuzaga kelayotgan tahdidlarni va mojarolarning asosiy sabablarini tahlil qiling. Ushbu tushuncha samarali strategiyalarni ishlab chiqish uchun asos bo'ladi.

Ko'p tomonlama diplomatiya: Xavfsizlik muammolarini hal qilish uchun ko'p tomonlama va diplomatik hamkorlikni ta'kidlang. Kollektiv xavfsizlik va hamkorlikni rivojlantirish uchun hamfikir davlatlar bilan ittifoq va sheriklik o'rnating. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, NATO va mintaqaviy tashkilotlar kabi platformalar diplomatik tashabbuslar uchun imkoniyatlar yaratadi.

Mojarolarning oldini olish va hal qilish: erta ogohlantirish tizimlari, vositachilik va muzokaralar orqali nizolarning oldini olishga ustuvor ahamiyat bering. Mavjud mojarolarni tinch yo'l bilan hal qilish, siyosiy nizolar, etnik ziddiyatlar yoki ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlar kabi ildiz sabablarini bartaraf etish uchun diplomatiyaga sarmoya kiritish

Harbiy tayyorgarlik va jilovlash: potentsial dushmanlarni to'xtatish va milliy manfaatlarni himoya qilish uchun mustahkam harbiy imkoniyatlarni saqlab qolish. Biroq, mojarolarga olib kelishi mumkin bo'lgan kuchayishning oldini olish uchun mutanosiblik va vazminlik muhimligini ta'kidlanadi.

Terrorizmga qarshi kurash: Terrorizmga qarshi kurashish bo'yicha keng qamrovli strategiyalarni ishlab chiqish, jumladan, razvedka ma'lumotlarini almashish, huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlik va terroristik guruhlariga qarshi maqsadli harbiy amaliyotlar. Qashshoqlik, marginallasuv va mafkuraviy targ'ibot kabi ekstremizmni qo'zg'atuvchi asosiy shikoyatlarni ko'rib chiqish.

Kiberxavfsizlik: Kibermakonning mojarolar sohasi sifatida ortib borayotgan ahamiyatini tan oling va muhim infratuzilma, davlat tarmoqlari va xususiy korxonalarini himoya qilish uchun barqaror kiberxavfsizlik choralari ishlab chiqing. Kiberhujumlarning oldini olish va ularning ta'sirini yumshatish bo'yicha xalqaro me'yorlar va kelishuvlarni rivojlantirish.

Yadro qurollarini tarqatmaslik va nazorat qilish: Yadro, kimyoviy va biologik qurollar tarqalishining oldini olish uchun tarqatmaslik rejimlarini kuchaytirish.

Mojarolar xavfini kamaytirish va global barqarorlikni mustahkamlash uchun qurollarni nazorat qilish bo'yicha kelishuvlar va quolsizlanish tashabbuslarini amalga oshirish.

Gumanitar yordam va taraqqiyot: mojarolar va tabiiy ofatlardan jabrlangan aholiga gumanitar yordam ko'rsatish, shoshilinch ehtiyojlarni qondirish hamda uzoq muddatli rivojlanish va barqarorlikka ko'maklashish. Qashshoqlikni bartaraf etish va ekstremizmga chidamlilikni oshirish uchun ta'lim, sog'liqni saqlash va iqtisodiy imkoniyatlarga sarmoya kiritish.

Iqlim o'zgarishi va atrof-muhit xavfsizligi: Iqlim o'zgarishi va atrof-muhit degradatsiyasining xavfsizlik oqibatlarini tan olish. Resurs tanqisligi, migratsiya va hudud yoki suv resurslari uchun mojarolar kabi iqlim o'zgarishi ta'sirini yumshatish uchun strategiyalarni ishlab chiqish.

Inson huquqlari va demokratiyani rag'batlantirish**: Inson huquqlari tamoyillarini qo'llab-quvvatlash va xalqaro xavfsizlikning ustunlari sifatida demokratik boshqaruvni qo'llab-quvvatlash. Avtoritarizm va siyosiy beqarorlikning oldini olish uchun qonun ustuvorligi, so'z erkinligi va javobgar institutlarni himoya qilish.

Economic Statecraft**: Xavfsizlik maqsadlarini ilgari surish va davlatlar va nodavlat ishtirokchilar o'rtasida xatti-harakatlarni o'zgartirishni rag'batlantirish uchun sanksiyalar, savdo siyosati va rivojlanishga yordam kabi iqtisodiy vositalardan foydalaning.

Ommaviy diplomatiya va strategik muloqot: rivoyatlarni shakllantirish, dezinformatsiyaga qarshi turish va ichki va xorijda xavfsizlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash uchun ommaviy diplomatiya va strategik aloqa bilan shug'ullaning.

Texnologiya va innovatsiyalar: Xavfsizlik imkoniyatlarini, jumladan, sun'iy intellekt, uchuvchisiz tizimlar va ilg'or kuzatuv texnologiyalarini oshirish uchun texnologik yutuqlar va innovatsiyalarni qabul qiling. Shu bilan birga, yangi texnologiyalardan mas'uliyat bilan foydalanishni ta'minlash uchun ularning axloqiy va huquqiy oqibatlarini ko'rib chiqing.

Diplomatik, harbiy, iqtisodiy va gumanitar elementlarni o'zida mujassam etgan keng qamrovli va integratsiyalashgan yondashuvni qo'llash orqali siyosatchilar zamonaviy xalqaro xavfsizlik muammolarini samarali hal etishlari va jahon hamjamiyatida tinchlik, barqarorlik va farovonlikka ko'maklashishlari mumkin.

Xalqaro munosabatlar va siyosiy realizm sohasidagi taniqli shaxs Hans Morgentau xalqaro xavfsizlik muammolarini tushunish va hal qilish uchun asos yaratishni taklif qildi. Uning ko'pincha klassik realizm bilan bog'liq yondashuvi hokimiyat siyosatining ustuvorligini va xalqaro tizimning anarxik tabiatini ta'kidlaydi. Morgentauning g'oyalari xalqaro munosabatlarni o'rganish uchun asos bo'lsa-da, uning asarlari birinchi navbatda Sovuq urush davri dinamikasini tushunishga qaratilganligini ta'kidlash kerak. Shunga qaramay, uning tamoyillari xalqaro xavfsizlik bo'yicha zamonaviy munozaralarga ta'sir qilishda davom etmoqda. Morgentauning zamonaviy xalqaro xavfsizlik muammolarini hal qilish bo'yicha nuqtai nazarining qisqacha mazmuni:

Kuch siyosati printsiplari: Morgentau xalqaro siyosatga asosan davlatlar o'rtasidagi hokimiyat uchun raqobat bilan tavsiflanadi, deb ta'kidlaydi. Uning fikricha, milliy manfaatlarga intilish va kuchlar muvozanati xalqaro tizimda davlat xatti-harakatlarining asosiy omili hisoblanadi.

Milliy manfaat va Realpolitik: Morgentau tashqi siyosat bo'yicha qarorlar qabul qilishda milliy manfaatlarni tushunish va ustuvorlik qilish muhimligini ta'kidlaydi. Realpolitik yoki davlat manfaatlariga pragmatik intilish hokimiyat munosabatlarini va strategik mulohazalarni oqilona baholash asosida qaror qabul qilishni o'z ichiga oladi.

Kuchlar muvozanati: Morgentau kuchlar muvozanatini barqarorlikni saqlash va har qanday yagona davlat yoki koalitsiya hukmronligining oldini olishning asosiy mexanizmi sifatida ko'rdi. Davlatlar potentsial tahdidlarni muvozanatlash uchun boshqa ishtirokchilar bilan birlashishga intiladi va shu bilan gegemon intilishlardan qochadi va xalqaro tizimda muvozanatni rag'batlantiradi.

Axloq va mafkura chegaralari: Morgentau xalqaro munosabatlarga strategik manfaatlar va kuch dinamikasidan ko'ra axloqiy mulohazalar yoki mafkuraviy salib yurishlarini birinchi o'ringa qo'yadigan yondashuvlarni tanqid qildi. Uning ta'kidlashicha, noreal yoki idealistik siyosat kutilmagan oqibatlariga olib kelishi va milliy xavfsizlikka putur etkazishi mumkin.

To'xtatuvchilik va harbiy kuch: Morgentau tajovuzni to'xtatish va milliy xavfsizlikni saqlashda harbiy kuch va to'xtatuvchilik muhimligini tan oldi. U potentsial tahdidlardan himoyalaniish uchun harbiy tayyorgarlik va diplomatik aloqalar o'rtasida oqilona muvozanatni saqlash tarafdori.

Buyuk kuch siyosati: Morgentau xalqaro munosabatlarni shakllantirishda buyuk davlatlarning roliga e'tibor qaratdi, ularning nomutanosib ta'siri va barqarorlikni saqlash mas'uliyatini ta'kidladi. Uning fikricha, barqaror xalqaro tartib yirik davlatlarning hamkorligi va jilovini talab qiladi.

Suverenite va aralashmaslik: Morgentau davlat suvereniteti va boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik tamoyilini ta'kidladi. U kuchlar muvozanatini buzishi yoki mojaro keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan aralashuv siyosatidan ogohlantirdi.

Pragmatik diplomatiya: Morgentau diplomatiyaga milliy manfaat va strategik maqsadlarni mafkuraviy yoki axloqiy jihatlardan ustun qo'yadigan pragmatik yondashuvni ma'qulladi. Diplomatik muzokaralar va ittifoqlar davlat manfaatlarini ilgari surish va mojarolarni boshqarish vositalaridir.

Morgentau g'oyalari xalqaro xavfsizlikning doimiy muammolari va raqobatbardosh dunyoda davlat boshqaruvining murakkabligi haqida tushuncha beradi. Uning realizmi ba'zilar uchun pessimistik tuyulishi mumkin bo'lsa-da, zamonaviy xavfsizlik muammolarini hal qilishda strategik fikrlash, ehtiyotkorlik va kuch dinamikasini aniq tushunish muhimligini ta'kidlaydi. Biroq, samarali va axloqiy xavfsizlik siyosatini ishlab chiqishda realizmni boshqa istiqbollar va axloqiy mulohazalar bilan muvozanatlash juda muhimdir.

Xulosa qilganda, xalqaro munosabatlarning evolyutsiyasi kuchlar dinamikasining o'zgarishi, global institutlarning paydo bo'lishi va xalqlarning o'zaro bog'liqligining kuchayishi bilan ajralib turdi. Dastlabki ikki tomonlama kelishuvlardan tortib murakkab ko'p tomonlama shartnomalargacha bo'lgan traektoriya globallashuv, texnologiya va madaniy almashinuv kabi omillar ta'sirida hamkorlik va mojarolar aralashmasini aks ettiradi. Biz olg'a intilayotganimiz sari o'zaro anglashuvni rivojlantirish, global muammolarni hal qilish va tinchlikni targ'ib qilish xalqaro munosabatlarni rivojlantirish uchun muhim bo'lib qoladi.

Xalqaro xavfsizlik bo'yicha tadqiqotlar an'anaviy harbiy strategiyalardan tortib kiberoxavfsizlik va atrof-muhitning degradatsiyasi kabi noan'anaviy tahdidlargacha bo'lgan keng doiradagi fanlararo yondashuvlarni qamrab olish uchun rivojlandi. Ushbu soha chegaralar orqali xavfsizlik masalalarining o'zaro bog'liqligi va davlatlar, xalqaro

tashkilotlar va nodavlat sub'ektlar o'rtasidagi hamkorlikning muhimligini ta'kidlaydi. Oldinga siljish, fanlararo tadqiqotlar, faol diplomatiya va innovatsion siyosat bugungi kunda dunyo oldida turgan murakkab xavfsizlik muammolarini samarali hal qilish uchun muhim bo'ladi.

Xalqaro xavfsizlik murakkab, o'zaro bog'liq va doimiy rivojlanib boruvchi ko'plab zamonaviy muammolarga duch kelmoqda. Davlatlararo mojarolar va yadroviy qurollarning tarqalishi kabi an'anaviy tahdidlardan tortib, kiberurush, terrorizm, iqlim o'zgarishi, transmilliy uyushgan jinoyatchilik, qochqinlar va migratsiya inqirozlari kabi paydo bo'layotgan muammolargacha global xavfsizlik manzarasi ko'p qirrali va dinamikdir.

Ushbu muammolarni hal qilish diplomatik, harbiy, iqtisodiy, gumanitar va texnologik jihatlarni birlashtirgan yaxlit yondashuvni talab qiladi. Xalqaro hamkorlik va hamkorlik birinchi o'rinda turadi, chunki hech bir davlat bir o'zi bu muammolarni samarali hal eta olmaydi. Ko'p tomonlama institutlar, shartnomalar va bitimlar xalqlar o'rtasida muloqot, muzokaralar va jamoaviy harakatlarni osonlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Bundan tashqari, insonlar farovonligi, huquqlari va qadr-qimmatiga tahdid milliy va xalqaro darajadagi barqarorlik va tinchlikka putur etkazishi mumkinligini tan olgan holda, davlat xavfsizligi bilan bir qatorda inson xavfsizligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Xalqaro huquq, inson huquqlari me'yorlari va insonparvarlik tamoyillarini qo'llab-quvvatlash xavfsizlik muammolarini hal qilishda inson qadr-qimmatini himoya qilish va adolatni ta'minlashda asosiy hisoblanadi.

Mojarolarning oldini olish, tinchlik o'rnatish, barqaror rivojlanish va barqarorlikni mustahkamlash choralari sarmoya kiritish xavfsizlikning asosiy sabablarini bartaraf etish va uzoq muddatli barqarorlik va farovonlikni ta'minlash uchun kalit hisoblanadi. Barqaror tinchlik va xavfsizlikni barpo etishda barcha manfaatdor tomonlarning, shu jumladan marginallashtirilgan jamoalar va zaif aholining ehtiyojlari va tashvishlarini inobatga oladigan inklyuziv va adolatli yondashuvlarga ustuvor ahamiyat berish zarur.

Oxir oqibat, zamonaviy xavfsizlik muammolarining murakkabliklarini navigatsiya qilish siyosatni ishlab chiqish, strategik rejalashtirish va inqirozlarni

boshqarishda uzoqni ko'rish, moslashuvchanlik va innovatsiyalarni talab qiladi. Xalqaro hamjamiyat davlatlar o'rtasida hamkorlik, muloqot va o'zaro hurmat madaniyatini rivojlantirish orqali hozirgi va kelajak avlodlar uchun xavfsizroq, xavfsizroq dunyo qurishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh. Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1-jild.-Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2017.b.138-139
2. Barry Buzan and Lene Hansen The evolution of international security studies; Cambridge university press, New York, 2009y, page 1
3. Шадыбеков К.Б., Исраилов А.А., Кожошев А.О.Государственное и муниципальное управление терминологический словарь.
4. Н.А.Баранов Лекция 6. Международная безопасность: глобальный и региональный аспекты
5. Насер А.А. Международное право. 2020.
6. Nicolo Macchiaveli, The prince, Oxford university press, Nyu York 2005
7. Hans J. Morgenthau, Politics among nations *the struggle for power and peace*, New York, Alfred A. Knoff, 1948,
8. Sindy Vestergaard, Blockchain for International Security The Potential of Distributed Ledger Technology for Nonproliferation and Export Controls , Springer Nature Switzerland AG 2021,
9. Niklas schornig, neorealism. Spindler. 2014,
10. Kenneth. N. Waltz. Theory of international politics. Addison wasley publishing company. 1979
11. Christina Rowley and Jutta Waldes, SPAIS; School of sociology, politics and international studies:, Evolution of international security studies and the evryday:Suggestions from Buffyverse,

12. Waqas Javed, Navigating Cybersecurity Threats in International Relations: Understanding the Growing Impact on Statecraft, National Security, and Global Governance
13. Dineash, Impact of Nuclear Weapons on International Relations
14. Ole Jacob Sending, Indra Øverland, And Thomas Boe Hornbu Climate Change And International Relations: A Five-Pronged Research Agenda, Journal of International Affairs January 2020
15. Журнал международного права и международных отношений. 2021. № 3 (98). С. 3—10. УДК 351.
16. https://www.seekpng.com/png/full/402-4028754_fig-buzans-five-sectors-of-security
17. <https://bookdown.org/swen/poli330/images/irtheory.png>